

JUDAR OCH JUDENDOM I KRISTEN SKOLUNDERVISNING

Karl-Johan Illman

Åbo Akademi

Att på några få sidor redogöra för det internationella arbetet på detta område är en omöjlighet. Som en inledning till detta temanummer vill jag i alla fall ge en kort översikt på basen av lektyr och en konsultation över temat som jag deltagit i våren 1983. Jag avslutar framställningen med en bibliografi, som självfallet är ett urval av vad som är väsentligt på området.

Konsultationen anordnades 7-10.4.1983 i Heppenheim¹ (i närheten av Frankfurt a.M.) av *International Council of Christians and Jews* (ICCJ). Denna organisation har som sin målsättning att åstadkomma förändringar i de fördomar som råder mellan kristna och judar, vare sig de är ömsesidiga eller ensidiga, men också mellan människor av olika nationaliteter och konfessioner överhuvud. Den har på sitt program ett s.k. "education project", som dels försöker dokumentera vad som gjorts i fråga om skolboksundersökningar, dels initiera nya sådana och följa upp vilken effekt resultaten och rekommendationerna får i de skolböcker som utkommer. Konsultationen i Heppenheim omfattade bl.a. tre föredrag och sektionsdiskussioner som utmynnade i *ICCJ Guidelines* år 1984. De tre föredragen² publicerades i *Journal of Ecumenical Studies* nr 3/1984, tillsammans med några andra föredrag över samma ämne. Jag baserar min inledning i huvudsak på detta tidskriftsnummer, eftersom flera av de mest framstående auktoriteterna på området är representerade här.³

Diskussionen om effekten av den kristna undervisningen om judendomen fick sin begynnelse genom den fransk-judiske historikern Jules Isaac's *Jesus et Israël*, som utkom 1948. Hans tes var att kristendomens sätt att beskriva sin egen

historia har ett avgörande inflytande på hur nutida kristna betraktar och behandlar sina judiska grannar.

Han anklagar de kristna för att förfallit till en "undervisning i förakt" när det gäller judarna och att detta i inte så liten grad bidragit till antisemitismen och dess kulmination i holocaust.⁴ Hans första och även följande bok väckte berättigt uppseende och hans tes togs upp och fördes vidare först av den franske katoliken Paul Demann i en bok⁵ från 1952.

Den klassiska undersökningen av de protestantiska skolböckerna publicerades år 1963 av amerikanen Bernhard E. Olson. Hans bok *Faith and Prejudice: Intergroup Problems in Protestant Curricula* behandlar inte bara de protestantiska läromedlens beskrivning av judarna utan också av romerska katoliker och andra kristna samfund. Han konstaterar att dessa böcker i hög grad sysselsätter sig med andra religiösa samfund och då speciellt med judendomen. Det sistnämnda beror delvis på att protestantismen i jämförelse med andra kyrkor är tämligen *bibelorienterad*. En framställning av den bibliska historien kan inte ske utan referens till judarna. Men samtidigt kan detta intresse kombineras med *antisemitiska fördomar*, vilka lätt ventileras i samband med nytestamentliga teman som "fariseerna och de skriftlärdar" och "Jesu korsfästelse". Nu kan man undra om det är nödvändigt att kombinera "judendomen på Jesu tid" med "judarna idag". Olson menar, att bibeltexterna nog bestämmer temat, men hur framställningen sedan kommer att se ut blir i hög grad beroende av läromedelsförfattarnas personliga inställningar. Samma text kan utläggas olika och redan urvalet av texter är beroende av författarnas

SUMMARY

Jews and Judaism in Christian textbooks

International research projects on the picture of Jews and Judaism presented in Christian textbooks and curricula have been carried out for some 25 years. The pioneer work is B.E. Olson's *Faith and Prejudice: Intergroup Problems in Protestant Curricula* undertaken at Yale University and published in 1963. Olson focused not only on the question of how Jews are viewed, but also on how Catholics and other Protestant groups were pictured in the same materials. He found a great variety of prejudices, of which those against the Jews were the traditional ones about "the Scribes and the Pharisees" and "the crucifixion at the hands of the Jews". These came out especially in teaching the Bible, whereas the textbooks otherwise said positive things

about the Jews too. Rather distressing was the fact that G.S. Strober, in his follow-up study *Portrait of the Elder Brother* (1972) could find the same things almost unchanged. Major improvements were however found in the textbooks provided by the Missouri Synod and regarding the accusation against the Jews in connection with the crucifixion.

The American Catholics also made early contributions: a series of doctoral theses were written between 1958 and 1961 at St Louis University. Their findings were later summarized by J.T. Pawlikowski in his *Catechetics and Prejudice* (1973). Here the follow-up was undertaken by E.J. Fisher in his *Faith without Prejudice* (1977). The title already hints at a change which took place around 1965, the year of the *Nostra Aetate* declaration of the Second Vatican Council. Here the changes were more drastic: where the previous studies found much and perhaps even worse things about the "deicide" and the "divine pun-

förhandsuppfattning. Vad Olson fann var att man kunde kosta på sig rätt positiva beskrivningar av andra samfund, när temat var just dessa. De mest negativa uttrycken om dessa andra kom när man skulle skildra sin egen tro. Det är just på detta sätt som judendomen kommit att få utgöra den negativa bakgrunden till urkristendomen.⁶

Olsons banbrytande arbete följdes nio år senare (1972) upp av en ny betydande undersökning om de protestantiska läromedlens bild av judendomen i USA: Gerald S. Strobers *Portrait of the Elder Brother: Jews and Judaism in Protestant Teaching Materials*. I vissa avseenden var resultatet negativt. Inga större förändringar i förhållande till Olsons studie kunde förmärkas, när det gällde sättet att presentera Jesu förhållande till sina samtida eller judarnas avvisande av honom som Messias. Beträffande skulden till korsfästelsen var man dock inte längre lika ense om att lägga skulden på judarna. Det material som utarbetats av Missouri-synoden hade också i andra avseenden tagit intryck av Olsons rekommendationer. Men t.ex. när det gällde att beskriva Holocaust betraktade man detta fortfarande som ett exempel på mänsklig ondska i allmänhet och undvek sorgfälligt att peka på det specifika och unika samt att se det i sammanhang med antisemitismens rötter i det kristna västerlandet. Ej heller hade man mycket att säga om den nutida utvecklingen i relationerna mel-

lan kyrkan och judendomen, om fördömandet av antisemitismen etc.⁷

Om vi vänder oss till undersökningarna av *katolska skolböcker*, så kan vi notera att en rad dissertationer utarbetats vid St Louis University åren 1958-61 och resultaten av dessa presenterades av John T. Pawlikowski i *Catechetics and Prejudice: How Catholic Teaching Materials View Jews, Protestants, and Racial Minorities*. Det överväldigande intrycket av fördomar mot judarna som här dyker upp är inte överraskande om man betänkar att det material som här kom under luppen hade utarbetats före andra Vatikankonciliet deklARATION *Nostra Aetate* (1965). Samma trender som Olson hade funnit i de protestantiska böckerna går igen. Dels talar man om ondska i allmänhet, för vilken Kristus led och dog, men när det kommer till själva korsfästelsen, är det judarnas aktiva roll som framhävs.⁸

Två undersökningar av katolska läroböcker i europeiska länder som utfördes under 60-t. bekräftar dessa resultat. En utfördes i Rom och behandlar material från åren 1940-1964 som används i Italien och Spanien. Slutpublikationen utgavs 1967 av Otto Klineberg m.fl.⁹ Den andra omfattade material från katolskt-franska områden i Frankrike, Belgien, Schweiz och Kanada, utfördes vid universitetet i Louvain och tidsperioden var 1949-1964. Den publicerades i två delar av François Houtart m.fl.¹⁰ Judith

ishments" of the Jews, Fisher's material showed a quite new vision of the Jewish people. However, he too found instances of the traditional Christian triumphalism towards the Jews.

Moving on to the European scene, we have research projects in the sixties carried out on Catholic textbooks from Italy and Spain and on textbooks in French language (also Catholic) from France, Belgium, Switzerland and Canada, all from the years before the Vatican Council. They again correspond very much to American Catholic textbooks from the same time. New research projects on Catholic textbooks are being carried out especially in Germany at the University of Freiburg. A corresponding team is working on Protestant teaching materials at the University of Duisburg. These are very thorough and promising projects indeed. Methods and evaluations are discussed, improvements are proposed etc. A major role in coordinating and stimulating this work has been taken by the *In-*

ternational Council of Christians and Jews (ICCJ) with its headquarters in the Martin Buber House in Heppenheim (FRG). It has held several consultations with the participation of scholars in the field and people who might be interested in initiating similar projects in their own countries. Through such a consultation, the plans for having a section consisting of papers about the Scandinavian textbooks at the third Nordic congress of Jewish studies took shape. The only report published before was an article in *Kirke og Kultur* (1977) by Harald Bekken on the situation in Norway. The scope of the articles presented here is rather limited, since they cannot trace the development from earlier textbooks to those in use today, but have to concentrate on the latter. Neither was it possible to consider textbooks in history and social sciences, which clearly is a desideratum. Three articles are devoted to material from Finland, and one to Denmark and Sweden, respectively.

Banki summerar resultaten av dessa undersökningar på följande sätt:¹¹

1. Judarna är kollektivt ansvariga för korsfästelsen och sålunda ett "gudsmördarfolk".
2. Diasporan är straffet för korsfästelsen och för judarnas rop: "Hans blod komme över oss och våra barn!".
3. Jesus förutsade detta straff; folket är och förblir förkastade av Gud och staden Jerusalem bär huvudskulden härför.
4. Det judiska folket som helhet förkastade Jesus på grund av sin materialism.
5. Judarna kan ej mera frälsas utan är hemfallna till evig fördömelse.
6. Judarna har ej varit trogna sin kallelse utan avfallit.
7. Judendomen var en gång den bästa religionen, men stelnade sedan i sin former och upphörde i själva verket med Jesu ankomst.
8. Judarna är inte längre det utvalda folket utan har ersatts av de kristna.

Mot denna bakgrund är det intressant att se huruvida Andra Vatikankonciliet åstadkom en ändring i de katolska läromedlen. De europeiska undersökningar visar en snabb förbättring för åren närmast efter konciliet, dvs. 1965-67 och Eugene Fishers bok *Faith without Prejudice* från 1977 noterar en liknande utveckling för Amerika.¹² Sålunda understryks det klarare att Jesus var jude, det judiska lidandet ses inte längre som ett straff för korsfästelsen etc. Emellertid är utta-

landen om den katolska kristendomens roll i korstågen och i inkquisitionen mycket försiktiga. En del stereotypa uttryck om Jesu samtida återkommer. Intressant är också att den katolska kyrkans nyorientering främst märks i material för de högre skolklasserna medan de negativa uttrycken rent av ökat vid en jämförelse av material från 1961 och från tiden efter konciliet, när det gäller lågklasserna (1-8). Fisher finner orsaken härtill ligga i det faktum att stoff från Bibeln, enkannerligen NT, dominerar i det sistnämnda materialet och där har de traditionella stereotyperna visat sig vara mest seglivade.¹³ På det hela taget har förbättringen dock varit betydande.

Från den europeiska scenen bör två omfattande tyska projekt nämnas. Det rör sig dels om ett protestantiskt som utförs vid den pedagogiska fakulteten i Duisburg under ledning av Heinz Kremers och Michael Brocke. Dels har vi ett motsvarande katolskt vid universitetet i Freiburg under ledning av Günther Biemer och Peter Fiedler. För litteraturen som emanerat från dessa projekt hänvisas till bibliografien. Vad resultaten beträffar kan sägas, att de i stort sett konfirmerar dem från de ovannämnda protestantiska och katolska undersökningarna. Det kan också vara skäl att påpeka att judiska organisationer aktivt deltagit i dessa projekt såväl i Amerika som i Europa. Vidare är att märka, att undersökningar av judiska skolböcker och den

bild dessa ger av Jesus och kristendomen har utförts sedan början av 60-talet såväl i Amerika som i Israel.¹⁴ Frågan är om vi inte på detta område har att motse de kanske mest konkreta resultaten av dialogen mellan kyrkan och judendomen.

Inför planeringen av tredje nordiska kongressen i judaistik försökte jag ta reda på om några undersökningar på detta område publicerats i Norden. Den enda artikel jag fann var Harald Bekkens 'Jødene i skolans lærebøger i kristendom', i *Kirke og Kultur* 1977.¹⁵ Uppdraget har enligt förf. kommit från Lutherska Världsförbundet och för Norges del blev det anförtrott åt Den Norske Israelsmission. Han konstaterar också att ett revisionsarbete av skolböckerna var nära förestående, varför undersökningen riktade in sig på denna. Bekken delar materialet (som härrör från tiden 1962-74) i tre grupper: klasserna 1-6, 7-9 samt gymnasiet. För den första gruppen konstaterar han att folket kallas "judar" i samband med Jesu lidandeshistoria, annars oftast bara "folket". Tendensen att urskulda Pilatus fanns och hans roll förklaras på ett ställe med att "judarna inte kunde dräpa Jesus". Beträffande antisemitismen var böckerna mycket tystlåtna och ifråga om staten Israel var informationen dels riktig, dels oriktig.

För klasserna 7-9 avsedda läromedel uppvisade en tendens att beskriva judendomen som en "lagreligion". Å andra sidan kommer kyrkornas roll i antisemitismen här och där fram. Gymnasieböckerna uppvisar samma trender, när det gäller att beskriva judendomen som lagreligion, men detta kan ske dels på ett nedvärderande dels på ett uppskattande sätt. Vad antisemitismen beträffar sägs ingenting om orsakerna, alltså inte heller något om kyrkornas andel. Författaren ger en saklig och delvis kritisk behandling av läromedlen och rekommenderar förbättringar. Vad jag något saknar är upplysningen om att lågstadiesböckerna i hög grad tycks parafrasera NT som historisk källa, vilket är fallet också med de läromedel som jag nedan har granskat för det svenska Finlands del, likaväl som för de

utländska undersökningar som jag ovan hänvisat till. Det tycks vara ett universellt kristet sätt att framställa uppkomsten av sin egen religion att inte reflektera över den möjligheten att NT, samtidigt som det är kanske den bästa källan till vår kunskap om judendomen under det första århundradet, ändå inte är en objektiv, opartisk sådan och att den bild vi får där har blivit bestämmande för hela den fortsatta historien. Samtidigt är det värt att komma ihåg, att texterna kan återges och tolkas olika och att det alltid handlar om ett urval. Här ligger tror jag möjligheterna att åstadkomma förändringar också på kort sikt.

De följande artiklarna ger endast delasppekter på problematiken:

1. Vi behandlar läromedlen i *religionskunskap*. Denna kan vara mer eller mindre konfessionell. Jag tror att man kan säga, att den i regel är mindre konfessionellt präglad än t.ex. i det utländska katolska men också det protestantiska materialet. Det vore intressant att få med t.ex. *historieundervisningens läromedel*. På denna punkt har ICCJ redan hunnit en bit på väg.¹⁶
2. Vi undersöker i stort sett enbart *nuläget* och har inte möjligheter att uttala oss om i vilken mån *förändringar* till det bättre ägt rum, vilket var fallet med de stora utländska projekten. En undersökning som icke publicerats föreligger åtminstone för Finlands del, där klara förbättringar registrerats.¹⁷
3. Vi har ej heller kunnat dra in material om hur andra kristna konfessioner presenteras, vilket var fallet med i synnerhet vissa pionjärarbeten i USA (Olson och Pawlikowski). Denna ekumeniska kontext är givetvis av betydelse. Detsamma gäller också presentationen av icke-kristna religioner överhuvudtaget.

Men — någonstans skall man börja och vi har börjat här.

NOTER

1. ICCJ har sedan 1979 sitt högkvarter i Martin Buber-Haus i Heppenheim. Huset hade bebotts av Martin Buber och hans familj under åren 1916–38 (då Buber och hans maka flyttade till Jerusalem) och bevarades genom stadsbornas inskridande.
2. Dessa föredrag är E.J. Fisher, *Research on Christian Teaching concerning Jews and Judaism: Past Research and Present Needs*; Ruth Kastning-Olmesdahl, *Theological and Psychological Barriers to Changing the Image of Jews and Judaism in Education* och P. Fiedler, *Categories for a Correct Presentation of Jews and Judaism in Catholic Religious Teaching*.
3. En mycket användbar översikt över denna forskning är Judith H. Banki, *The Image of Jews in Christian Teaching*. I fortsättningen baserar jag min översikt i huvudsak på Fishers och Bankis framställningar, delvis beroende på att dessa äldre arbeten inte varit tillgängliga för mig.
4. Jfr Fisher, *op.cit.*, 421.
5. *La Catéchèse Chrétienne et la peuple de la Bible: Constatations et perspectives*. Paris: Cahiers Sioniens, 1952.
6. Jfr Banki, *op.cit.*, 437–440.
7. Jfr Banki, *op.cit.*, 440–442.
8. Jfr Banki, *op.cit.*, 442–444.
9. Klinebergs m.fl. undersökning utgavs på engelska 1967 och i en italiensk pocketversion år 1968. Se bibliografin!
10. Houtarts m.fl. undersökningar utkom i två delar på franska åren 1969 och 1971. En engelskspråkig publikation av Claire Huchet Bishop summerar upp dessa resultat år 1974. Se bibliografin!
11. Banki, *op.cit.*, 445.
12. *Faith without Prejudice. Rebuilding Christian Attitudes toward Judaism*, New York, 1977, 125.
13. Fisher, *op.cit.*, 128f.
14. De kanske viktigaste av dessa är de i bibliografin nämnda publikationerna av B. Weinryb/D. Garnick, Y. Glickman/A. Bardikoff, J.H. Muffs samt P.E. Lapide.
15. Jag hänvisar till Bekkens artikel i *Kirke og Kultur* 1977, s. 129–141. Det vore intressant att veta huruvida hans rekommendationer lett till några resultat vad beträffar de nya läromedel som utkommit sedan dess. Tyvärr var det ej möjligt att få uppgifter härom till detta temanummer. Senare kompletteringar mottages av redaktionen med tacksamhet.
16. ICCJ-konsultationen år 1983 hade också en sektion som utarbetade rekommendationer för historieundervisningen. I slutet av maj 1985 anordnades en ny konsultation i Arnoldshain vars tema var "New Interpretations of Jewish History". Denna utmynnade i ett pressmeddelande, som bl.a. säger:
"There was broad agreement among the experts that most education systems have failed to achieve a fair and objective presentation of Judaism. The explanation for this failure was attributed to an appraisal of Jewish history and religion from an exclusive Christian perspective. This perspective is particularly notable in the treatment of ancient history".
Men också framställningen av judendomens historia under medeltiden och under nya tiden lämnar enligt detta pressmeddelande (Arnoldshain, 31.5.1985) mycket övrigt att önska.
17. Detta enligt en uppsats vid Helsingfors teologiska fakultet 1983 författad av Heikki Salminen. Uppsatsen tar med böcker och läroplaner för folkskolan 1910–1950, folkskolan 1950–1970 och motsvarande för nuvarande låg- och högstadiet i den finska grundskolan och i gymnasiet. Två trender tycks klart kunna beläggas: de kraftigaste ställningstagandena görs i samband med den bibliska historien men också här sker en polering av uttrycken efterhand. En omläggning mot mindre biblisk historia och mera samfunds- och religionshistoria för med sig en mångsidigare och riktigare belysning av judendomen som sådan.

BIBLIOGRAFISKT URVAL

- BIEMER, G. m.fl. *Freiburger Leitlinien zum Lernprozess Christen und Juden. Theologische und didaktische Grundlegung*. Patmos Verlag: Düsseldorf 1981.
- BISHOP, C.H. *How Catholics Look at Jews. Inquiries into Italian, Spanish and French Teaching Materials*. Paulist Press: New York 1974.
- BOROWITZ, E. m.fl. *Image of the Jews: Teachers Guide to Jews and Their Religion*. Anti Defamation League of B'nai B'rith: New York 1970.
- ECKERT, W.P., HENRIX, H.H. (utg) *Jesu Jude-sein als Zugang zum Judentum. Eine Handreichung für Religionsunterricht und Erwachsenenbildung*. Einhard Verlag: Aachen 1980.
- FARBER, K., KREMERS, H. (utg) *Juden: Ein Beitrag zur Behandlung der Vorurteilsproblematik im Unterricht*. W. Crüwell Verlag: Dortmund 1974.
- FIEDLER, P. *Das Judentum im katholischen Religionsunterricht. Analysen – Bewertungen – Perspektiven*. Patmos Verlag: Düsseldorf 1980.
- FIEDLER, P., RECK, U., MINZ, K-H (utg) *Lernprozess Christen Juden. Ein Lesebuch*. Herder Verlag: Freiburg etc. 1984.
- FISHER, E. *Faith without Prejudice. Rebuilding Christian Attitudes toward Judaism*. Paulist Press: New York 1977.
- *Seminary Education and Christian-Jewish Relations*. The National Catholic Education Association: Washington, D.C. 1983.
- GAHLEN, H. *Juden und Christen (Analysen und Projekte zum Religionsunterricht 13)*. Vandenhoeck & Ruprecht: Göttingen 1979.
- GLICKMAN, Y., BARDIKOFF, A. *The Treatment of the Holocaust in Canadian History and Social Science Text-*

- books. League for Human Rights of B'nai B'rith, Canada: Downsview 1982.
- HENRIX, H.H., STÖHR, M. (utg) *Exodus und Kreuz im ökumenischen Dialog zwischen Juden und Christen. Diskussionsbeiträge für Religionsunterricht und Erwachsenen- ausbildung*. Einhard Verlag: Aachen 1978.
- HOUTART, F. m.fl. *Les Juifs dans le catéchèse. I. Etude des manuels de catéchèse le langue française. II. Etude sur la transmission des codes religieux*. Centre de Recherches Socio-Religieuses: Louvain 1969, 1971.
- JOCHUM, H., KREMERS, H. (utg) *Juden, Judentum und Staat Israel im christlichen Religionsunterricht in BRD*. Ferdinand Schönigh: Paderborn 1980.
- KANE, M. *Minorities in Textbooks*. Anti-Defamation League and Quadrangle Books: New York 1970.
- KASTNING-OLMESDAHL, R. *Die Juden und der Tod Jesu. Antijüdische Motive in den evangelischen Religionsbüchern für die Grundschule*. Neukirchener Verlag: Neukirchen 1981.
- KLINEBERG, O. m.fl. *Religion and Prejudice: A Content Analysis of Catholic Religious Textbooks in Italy and Spain*. The Sperry Center for Intergroup Cooperation: Rome 1967.
- KRIPPENDORFF, E. *Erziehungswesen und Judentum. Die Darstellung des Judentums in der Lehrerbildung und im Schulunterricht*. Ner Tamid Verlag: München 1960.
- LAPIDE, P.E. *Israelis, Jews and Jesus*. Doubleday: New York 1979.
- LÖNG, J.G. *Judaism and the Christian Seminary Curriculum*. Loyola University Press: Chicago 1966.
- MUFFS, J.H. *Jewish Textbooks on Jesus and Christianity*. The Anti-Defamation League: New York 1978.
- OLSON, B.E. *Faith and Prejudice. Intergroup Problems in Protestant Curricula*. Yale University Press: New Haven 1963.
- PAWLIKOWSKI, J.T. *Catechetics and Prejudice: How Catholic Teaching Materials View Jews, Protestants, and Racial Minorities*. Paulist Press: New York 1973.
- *What Are They Saying about Christian-Jewish Relations?* Paulist Press: New York 1980.
- SCHATZKER, H. *Die Juden in den deutschen Geschichtsbüchern. Schulbuchsanalyse zur Darstellung der Juden, des Judentums und des Staates Israel*. Bundeszentrale für Politische Bildung: Bonn 1981.
- STROBER, G.S. *Portrait of the Elder Brother: Jews and Judaism in Protestant Teaching Materials*. American Jewish Committee and National Conference for Christians and Jews: New York 1972.
- STÖHR, M. (utg) *Judentum im christlichen Religionsunterricht*. Haag und Herchen: Frankfurt/M 1983.
- WEINRYB, B., GARNICK, D. (utg) *Jewish School Textbooks and Intergroup Relations*. American Jewish Committee: New York 1965.
- Obs. I denna bibliografi upptas endast böcker. För hänvisningar till tidskriftsartiklar se ovan text och noter.